

Сонда қызың сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Ақылсыз ноғай сен деді,
Жасырамын ба мен? — деді.
Анау тұрған Тұяқбай,
Өзіңмен қатар тең деді.
Ер болсаң сен егерде
Бара берші сен деді.

Олар жөнеліп баратқанда қыз өзінің жеңгесіне сөйлей бастады:

— Айналайын анамыз
Тұяқбайдай балаға
Осы қиын іс болса
Тұтанбай отқа жанамыз.
Алла болғай панамыз.
Кұдай нашар қылған соң.
Неге келер шамамыз?
Аршалан жәрдем бергейсің,
Көздің жасын көргейсін.

Ендігі сөзді Тұяқбайға кеткен отыздан есітіңіз.

Шабуылды салады,
Шабуылды салумен
Тұяқбайға барады.
Жақындасып қалады,
Шапқан атты көрген соң,
Тұяқбай мінген Көк тұлпар,
Аспанға қарғып тұрмады.

Сонда отыз кісі келіп Тұяқбай сен бе? — деді. Сонда Тұяқбай мен — деп сөйлей бастады:

— Әкем еді Манашы
Ашағардың бойында

Атана нәлет залым он бір би,
Міндетке беріп кетіпті,
Қасында қалды анасы.
Ындыс деген кәпірге,
Ұстап беріп кеткені,
Сөйтіп қорлық еткені.
Ұстап беріп кеткен соң,
Есіз қалған, қарасы,
Баласыз екен Манашы,
Іште қалған сол күнде
Мен едім соның баласы.
Сол себепті он бір би,
Өлтірсем деп ойладым,
Өлтіріп кекті мен алдым,
Деді-дағы Тұяқбай
Тұлпарға қамшы салады.
Еті қызып жануар,
Аспанға қарғып ойнады,
Үстіндегі Тұяқбай
Көзі құрдай қызарды,
Құм сағыздай сазарды.

Сонда Әли тұрып сөз бастады:

— Ноғайлының баласы,
Аңғарыңыз сөзді деп,
Айтып тұр ғой өзі деп,
Тұяқбайдың бұл сөзі
Болып шығар жөн деді.

Ноғайлылар кеңес құрды. Сонда бұл қалай деп, Ормамбет бидің баласынан кеңес сұрады.

Әли сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
— Ай, жолдастар, жолдастар,
Бір жылы туған мұндастар,

Бір сапарды қолдастар.
Біздің туған атамыз
Істегені қателік,
Бұл айтқаның сөз емес,
Тұякбайдай қайсар ер,
Бізге болар ер емес.

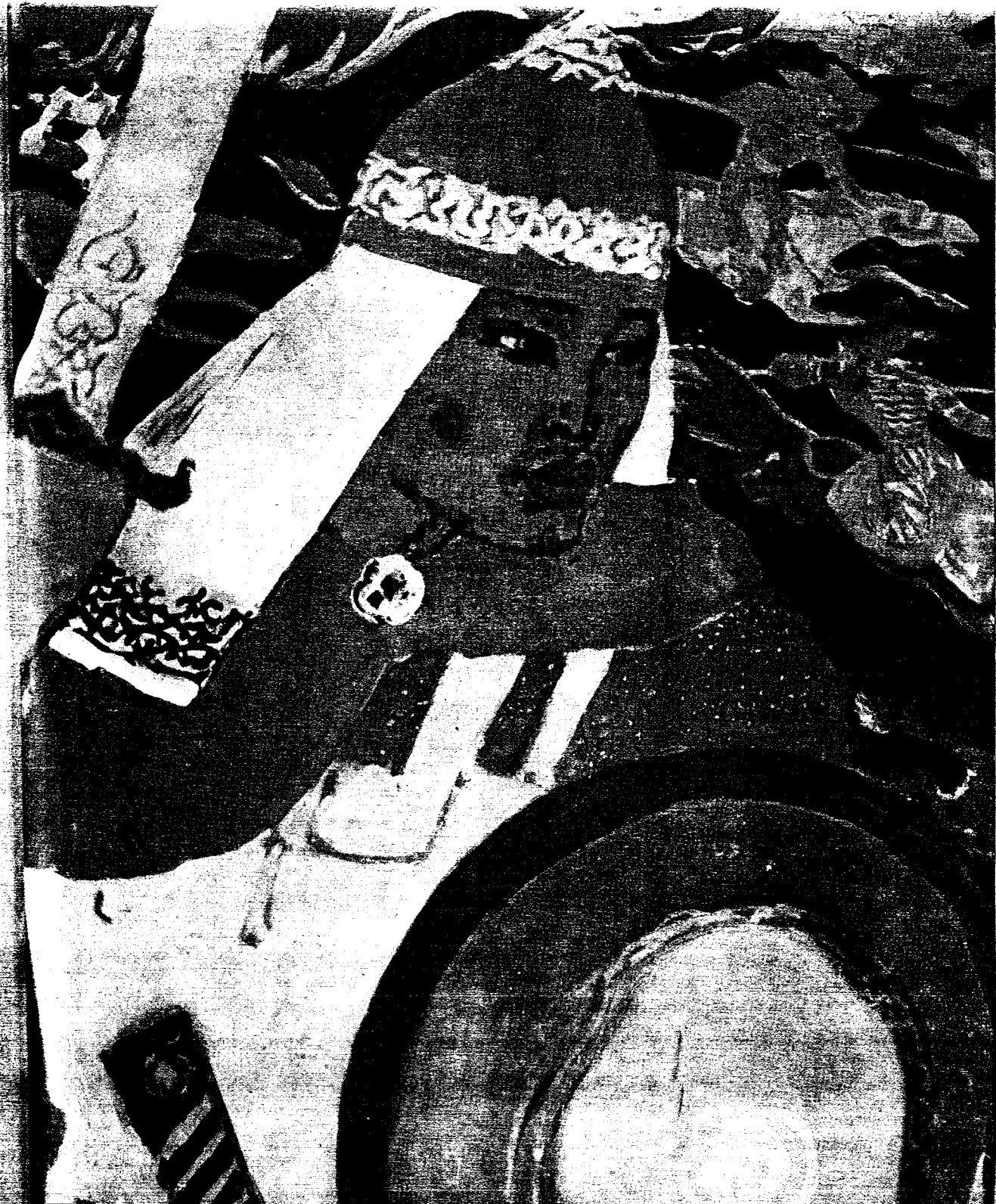
Сонда Әлиге өзің бар, не болса да Тұякбайға айтып көр —
деді. Әли келіп, Тұякбайға сөйлей бастады:

— Тұякбай бала ер деді,
Сабыр етші сен делі.
Мәжіліс құрып көруге
Сөйлесуге келдім мен деді.
Өліп кеткен он бір би,
Оның болсын жазасы,
Манашыны өлтірген
Тартсын өзінің сазасын.
Кел сіздің үйге кетелік,
Аз ғана ноғай еліміз,
Ұрыс ашып арада,
Құр жау болып нетелік.

Тұякбай Ормамбет бидің баласымен дос болады. Сонда
бұлар барлығы Манашының аулына келіп түседі. Манашы үл-
кен сый құрмет көрсетеді.

Тұякбаймен дос болып барлығы еліне қайтып кетеді. Тұяк-
бай жолдастарына бір айдан қалмай келіндер деп тапсырады.

Бір айға күні толғанда,
Айтқан шағы болғанда,
Отыз кісі бұл келді,
Басшысын оның сұрасаң,
Ормамбеттің баласы
Бастығы сол қарашы.
Бір күн жатты бөгеліп
Қететін болды екінші күн

Жауға сонда жөнеліп,
Атқа мініп алғанда,
Апасы келіп қасына
Сонда бастап сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
— Қуанып едім күлгенде,
Жарылып еді жүрегім,
Сен бір атқа мінгенде,
Қатарға шығып жүргенде.
Барасын қай бір елдерге?
Қандай-қандай жерлерге?
Сен кеткен соң қалаға,
Не күн туар, қарағым,
Ата менен анаға?
Кім ие боп тұрады,
Қалған мынау қараға?
Көз салмайды кімдер кеп
Сен кеткен соң біздерге.
Артыңда қарға інің жоқ,
Сен кеткен соң ол жаққа.

Анасы келді жүгіріп,
Отыра алмады кідіріп,
— Асылы туған, қарағым,
Егер кетсең далаға
Кімді қойып кетейін,
Мұндай есіз қалған қараға?
Кетемісін сен тастап,
Анан менен апаңды?
Кетіп есім мендеген,
Дүниенің жүзінде
Бір перзентім көрсем деп,
Мен де байғұс сорлы едім,
Бір көре алмай шөлдеген.
Тоғыз ай, он күн көтеріп,
Көрген балам сен деген,

Тастап кетсең бұл жерге,
Нем қалады өлмеген?!
Тілімді алсаң, бармай қал.
Алмасаң тілді нетейін,
Жоқ жақында ағайын,
Аллам жалғыз жаратты,
Ағайынды қайдан табайын?
Айрылсам сенен жалғызым,
Көрер көзім құм болар,
Сенген соң отым күл болар,
Кетем десең кетесін,
Кош аман бол, перзентім,
Тапсырдым аққа мен деген.

Сонда Тұяқбай сөйледі:
— Қайғы етпе, анамыз,
Атам менен шешемнің,
Кегін жаудан алуға,
Ындысқа кетіп барамыз.
Қияметтік достарым
Қасымдағы жолдасым.
Жолымызды бастайтын
Ормамбет бидің баласы.
Сол сөзді айтып Тұяқбай,
Жауға қосын салады,
Отыз кісі жол жүріп,
Жапанда кетіп барады.
Ол үш айлық жол еді,
Алыстағы сол еді,
Ақ берені жаркылдап,
Ай жарымдық жол жүрді,
Аз ғана емес мол жүрді.
Ноғай келер деген соң,
Ындыстың ханы Мейрамхан
Елі-жұрты халқынан
Аттанған екен мың кісі.

Қарауылға шығыпты,
Алдында қара көрген соң,
Мың кісінің ішінен
Жүз кісі шықты барарға.
Содан хабар аларға,
Бұлардан екеу шығады,
Әли менен Тұяқбай,
Сол уақыт болғанда,
Екі қолын таянды,
Қайсысының жеңері,
Көкірегіне аянды.
Жақындап жетіп келгенде
Сонда Мейрамхан сөйлей бастады.
— Танымай тұрмын мен — деді,
Қай халықсын, сен? — деді,
Асылыңды айтып ер болсаң,
Осы жолы бер деді.
Мекен еткен қашаннан
Мен Ындыста хан — деді.
Іздегенім сұрасаң,
Ноғай деген ел деді.
Көрейін деп келемін,
Мен ноғайдың баласын.
Шабайын деп келемін
Талқандап оның қаласын.
Сонда Тұяқбай сөйлейді:
— Іздегенім сұрасаң,
Бұл Ындыстың қаласы,
Мейрамхандай қалмақтың
Алуға келдім қаласын,
Шулатуға баласын.
Тыңда, қалмақ, кебімді,
Жібермеуге іздедім
Сенен кеткен кегімді.
Қапияда шауыпсын
Байтақ жатқан елімді.

Ашағар сайдың басында,
Манашы мырза қасында.
Сол кегімді аларға,
Басыңды жерге саларға
Іздеп келдім мен сені,
Өзінді сенің өлтіріп
Желкеден басың аларға.
Сол екеуін өлтірген
Мейрамхан залым сенбісің?
Сол залым хан сен болсаң
Оярға сенің көзіңді,
Өлтіруге келдім өзінді,
Тында менің сөзімді.
Тұяқбай тағы сөйледі.
Сөйлегенде бұй деді:
— Сарыойықты жайлаған
Сұрасаң менің елім бар,
Кеткен сенде кегім бар,
Мен бір туған ер, деді,
Манашты өзін өлтірдің,
Баласы соның мен деді,
Дәмең болса ит қалмақ
Алысалық кел,— деді.
Сонда Мейрамхан сөйлейді:
— Ашағыр сайдың бойында
Ноғайдың елін үркітіп,
Жақсыларын өлтіріп,
Ноғайға салдым ойынды-ай,
Қан қылғам шауып ойынды-ай,
Қылғанмын сүйтіп тойынды-ай.
Қолыңнан келсе кегінді ал.
Шаптырым сондай жерінді ал.
Қолыңнан олар келмесе
Үре-үре өзін қал,— деп,
Мейрамхан тұра берді.

Тұяқбайдай батырын
Қылышты алды қолына,
Жұлдызы туды оңына.
Қылышын қолға алған соң,
Алып сонда сермеді,
Мейрамханда ер еді,
— Соғысам десен кел! — деді,
Сол бір мезгіл болғанда
Қарсы найза салысты,
Қарт бурадай алысты,
Ат үстінде екі күн
Жағаласты салысты.
Үстіндегі ерлердің
Айбатына шыдамай
Астындағы айуан да
Шөге жата қалысты.
Жіберем бе деп ойлайды
Біріне бірі намысты.
Сол мезгілі болғанда
Шөккен аттан түсіп ап
Жаяу жүріп жағалас
Ерлер тағы салысты.
Күн төртеуге толғанда
Мейрамхандай кәпірдің
Буыны кетті әлсіреп,
Тізесі оның бүгілді,
Бүгілмес еді тізесі
Әлсіреп өзі жүргенде
Аяғы таска ілінді,
Қайраты оның таусылып
Құрыған сонда сілесі.
Тұяқбайдай ол бала
Қанша мықты болса да
Астына бұрап бір салды,
Қанжарын сонда қолға алды,

Бүркіт алған козыдай
Тамаққа қанжар ол салды.
Мейрамхандай көпірдің
Артындағы көп қолын
Жапыра бәрін шабады,
Тұяқбайдың қолынан
Бұрын келіп қалады,
Олар келіп қалғанша
Әли менен Тұяқбай
Атқа мініп алады.
Мініп атқа алған соң,
Әлденеше болмай-ақ
Екі жақтан шабысқан,
Бірнеше күн айқасқан.
Тұяқбайдай жас берен
Астында мінген көк тұлпар
Қолына алып семсерін,
Оң келгенін оң шапты,
Сол келгенін сол шапты,
Атаңа нәлет кәпірдің
Талайын сүйтіп сұлатты.
Қайратты туған ерлердің
Айбатына шыдамай
Қырылды сегіз жүз қалмағы,
Қашты көбі шыдамай,
Отыз бір ердің ішінде
Төртеуі өліп қалыпты.
Бұлар келді қалаға
Қаланың ішін шаң қылды,
Қызыл жоса қан қылды,
Қалаға ойын салады,
Жесір жебір шұбыртып
Қалмақтан соны көп алды,
Шұбыртып оны айдады,
Солардың соры қайнады.
Мейрамханның баласын

Алғашқа танып байлады,
Өлімді оған сайлады.
Тұяқбай келді еліне,
Өзінің туған жеріне.
Сонда шешесі сөйледі:
— Айналайын қыраным,
Аман-есен келдің бе?
Қыраным деп сүйген шырағым,
Қалмаққа сен бардың ба?
Кегінді одан алдың ба?
Айдап жолға салдың ба?
Бұздың ба оның қаласын?
Көрдін бе оның шамасын?
Жаңа кірді іреңім,
Жарылып тұр жүрегім,
Толып тұр менің бұл ордам.
Бұрынғы күні келді ғой
Сау саламат келді ме
Қасындағы ерлерің?
Сенің күтіп жолынды
Арманым жоқ, өлмедім!
...Тұяқбай батыр өтіпті,
Мұрадына жетіпті.
Алып беріп ел кегін.

Түсініктер

I. ЕР ҚОСАЙ — бұл жырды 1938 жылы ел арасынан жазып алып, Қазақстан зерттеу қоғамына тапсырушы Асайын Хангельдин.

Қазақ ССР Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасының қолжазба қорында бұл жырдың мұнан басқа да бірнеше нұсқасы бар. Хронологиялық ретін сақтап айтқанда:

Ер Көкше. XIX ғасырдың екінші жартысында В. В. Радлов жинап бастырған нұсқа.¹ Бұл жырдың жинаққа қосылған нұсқадан біраз өзгешелігі бар. Мұнда Қамбарұлы Ер Көкше қырық кісімен Манашы батырды ертіп жауға аттанады. Қырғын соғыста Манашының мандайынан оқ қадалып, оны Көкше суырып алады, өліп жатқан қырық адамымен бірге Манашы тіріледі. Екінші бір соғыста Көкше өледі. Одан кейінгі оқиға Қосай туралы. Қосай соғысқа аттанып, жеті қабат жер астындағы Сарбаланы тауып алады, калмақтың батыры Темірбаймен соғысады. Соғыста қаза болған Ер Қосай кісі етін жеп тіріледі. Сарыбидің қызы Ботаға үйленіп, барша мұратына жетеді.

Ш. Уәлиханов өзінің бір қолжазбасында: Ер Көкше мен оның баласы Ер Қосай туралы әңгімелей келіп, бұл жырды Көкшетау округі Ко-

¹ В. В. Радлов. Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в южной и Дзунгарской степи часть III, СПб, 1870, стр. 80—101.

налы Атығай болысында тұратын Арыстан акынның білетіндігін айтады, өзінің жазып ала алмағанына қатты өкінеді. Қосай жырын Шоқан өте жоғары бағалаған. «Өлендері төтенше күшті және үнді де, барлық рапсодиясы (өленнің мотивы) үзілмейтін қызықты болып келеді»¹ дейді.

Ер Көкше және оның баласы Ер Қосай — деген әңгімені Г. Н. Потанин «Қазақ-қырғыз, алтайдың ескі әңгімелері мен аңыздары және ертегілері»² деген еңбегінде бастырды. Халыққа белгілі жырдың қысқаша мазмұны орыс тілінде жарияланған. Мұндағы жаңалық: Ер Қосай жауға кеткенде оның сүйген қызы Ботаның елін қарақыпшақ Қобланды шауып алып кетеді. Қыз өзінің қай жаққа кеткенін білдіру үшін үш күнде бір хат жазып, таяққа шаншып, жолға қалдырып кетіп отырады. Сол белгімен Қосай жауды іздеп табады. Қобландымен жеті күн, жеті түн соғысып, Қобландыны өлтіреді.

Г. Потанин ел аралап ескі әңгімелерді қазақтың сол кездегі оқыған жастарының аударуы арқылы орыс тіліне түсіртіп жазып алып отырған. Аударушыдан ба, әлде айтушыдан ба «Қобланды жыры» мен «Қосай жырының» сюжеттерін ауыстырып алғанға ұқсайды.

«Қосай батыр» жырының бір жазбасы Машһүр Жүсіп Көпеевтың қолжазбаларының арасында сақтаулы, бұл жазбаның В. В. Радлов жазбасынан айырмасы жоқ.

Көкшенің ұлы Ер Қосай — атақты Мұрын жыраудан 1942 жылы жазылып алынды. Жырдың көлемі 900 жолдай. Мұның басқа варианттан өзгешелігі өз феодалдарынан қорлық көрген қалмақ кемпіріне Ер Қосай жәрдем етеді, екінші бір соғыста сол кемпірдің баласы Қосайға көмектеседі. В. Радлов, Ш. Уәлиханов, Г. Потанин, Ж. Көпеевтер бұл жырды «Ер Көкше жыры» деп атаса, Мұрын мен Асайын «Ер Қосай жыры» деп атайды.

2. ҚАРАБЕК. Бұл жырдың екі нұсқасы бар. Бірі осы жинаққа қосылған «Қарабек батыр» жыры, ол «Қиссай Қарабек» деген атпен 1882 жылы Қазанда шықты. Жинап бастырушы Мәулекей. Мәулекей Юмачев «Қарабек» жырын жазып алу үшін Тумень, Омбы қалаларына барады. Омбының Қарауыл дейтін елінде тұратын Шөкемен жырауды іздеп жүріп, оны Мұқыр ауылындағы Әлжан дегеннің үйінен тауып, жырды содан жазып алады.

Кітаптың ішкі мұқабасында бұл жырды «Қарабек пен Қараман қисасы» деп атаған.

Екінші нұсқа «Қарабек батыр» деп аталады. Ол нұсқа 1940 жылы Қызылорда облысы, Арал ауданында тұратын Бітімбаев Жаңабергеннен СССР Ғылым академиясының Қазақ филиалының экспедициясы жазып алған, көлемі 7500. Мұның сюжетіндегі жаңалықтар мыналар:

¹ Ч. Ч. Валиханов. Сочинения СПб, 1904, стр. 225.

² Живая старина вып. II—III 1918 г. стр. 53—57.

Ертеде ноғайлы хандығының тұсында Ормамбет деген би өтіпті. Оның қоластындағы халық жаугершілік заманында қатты жүдеп-жадапты. Бұлар қашып, көшіп жүріп Сарысу деген жерге келіп қоныс тебеді. Сол елдің Қадірхан деген ханы болады. Ол Азу деген қала салдырып, «Қыл жалаулы қалмақтан» елін қорғайды. Қадірханның алпысқа келгенше баласы болмайды. Әйелі Зәуренай қартайғанда алтын айдар ұл туып — атын Қарабек, күміс тұлым қыз туып — атын Ханбибі қояды. Қадірхан Қарабекті он жасқа келгенше ешкімге көрсетпей тауда бақтырады, басқа қалаға жіберіп оқытады.

Қарындасы Ханбибі өте сұлу болады және салдық құрып дархан өмір сүргенді жақсы көреді, оған риза болмаған шешесі қызын қалмақтардың келетін жолына үй тіктіріп апарып қояды. Оны Қарабек есітіп, қанша бейбақ болса да қарындасымды қалмаққа қия алмаймын деп алып келеді.

Қарабек қазақ елін шауып алуға шыққан Қоблан қалмақ пен «Жеті тулы» Ақжан қалмақты жеңеді.

Ханбибі Қарабектен жасырып Қобланды кеу сандыққа салып сақтайды, бұл сырды сезген екі күнін Ханбибі өлтіреді. Ханбибі «ханжаппай», «қолдұзақ» ойнайық деп алдап, саржанның кірісін ыстық суға малып Қарабектің қолын байлайды. Қобланға оны өлтіртпек болады.

Бірінші нұсқадан тағы да бір айырмашылығы: Ханбибінің қылығын Қарабек әке-шешесінен жасырып айтпайды, соның үшін Қарабектің пірлері батырдан безіп қашып кетеді.

3. ДОТАН БАТЫР. Бұл жырдың да бірнеше нұсқалары бар. Бірі осы жинаққа қосылған «Дотан батыр» жыры. Бұл 1903 жылы Қазанда «Қисса Дутан Құбанақбайұлы» деген атпен Маариф баспасында шыққан. Сол кітаптың мұқабасының ішкі бетінде «Қисса Дутан Құбанақбайұлы әм жалмауыз кемпірдің өлгені. Ертегіден жыр етіп қисса қылушы Мәшһүр хожа Жүсіпбек. 1900 жылы «жазылды» деген дерек бар. Қисса 1915 жылы қайтадан басылған.

Дотан батыр. СССР Ғылым академиясының Қазақ филиалына 1940 жылы, Мәлім Жүсіпов тапсырған қолжазба, көлемі 1150 жол.

Дотан батыр — бұл қолжазбаны 1941 жылы Аманғали Сегізбаев тапсырған, көлемі 1950 жол.

Дотан батыр — 1948 жылы Қысыраубек Амантаев тапсырған.

Бұл қолжазбаның негізі 1903 жылғы кітаптан тараған. Мұнда қалмақ батыры Қалдан мен Дотан батырдың соғысы айтылмайды.

4. АРҚАЛЫҚ БАТЫР. Жинаққа қосылғаны Ержан Ахметов тапсырған нұсқа. Бұл нұсқаны 1958 жылы Институттың ғылыми қызметкері Бекмұрат Уахатов жазып алған.

Ержан Ахметов 1879 жылы туған. Қазір Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай ауданы, «Шілікті» совхозында тұрады. Репертуарында көптеген тума шығармалары да, жаттанды жырлары да бар. Ержан Ахметов Аркалық жырын XIX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген Көтбай ақыннан үйренген.

Жырдың бұдан басқа да үш нұсқасы бар:

Бірі — 1939 жылы ел арасынан жазып алып СССР Ғылым академиясының қазақ филиалына тапсырушы Елтай Құлсариев, жырдың көлемі 1525 жол.

Бұл нұсқада калмақ ханының аты Мәлік, батырының аты — Дуду. Аркалықты босатып алмақшы болған қазақ батырының аты — Жақсылық.

Ертай нұсқасында Бейсен, Қараш деген билер Аркалық пен оның батырларын жау қолына ұстап береді. Кейін тұтқыннан босап келген Аркалық үш биді, Әжіні өлтіреді, өзі хан болады.

«Аркалық батырдың» кара сөзбен жазылған бір әңгімесін Қабыш Мұсаинов деген адам тапсырды. Онда Аркалық тарихта болған адам, калмақпен соғысқан делінген.

«Аркалық жырының» калмаққа алғашқы аттанғанын суреттейтін қысқа жырын Ыбрайымов Дәуітхан деген тапсырды. Көлемі 350 жолдай.

5. «ТӨРЕХАН БАТЫР» — Атақты ақын Нұрпейіс Байғаниннан 1940 жылы жазылып алынған. Негізгі қолжазбасы Қазақ ССР Ғылым академиясы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қорында сақтаулы, фонды № 4, хр. 23.

«Төрехан» атты жырды Мұрын Сеңгірбаев, Бейсен Сариманов, Айса Байтабыновтар да жырлаған. Бірақ олардың айтқанымен Нұрпейіс жыраудан жазылып алынған жырдың сыртқы ұқсастығы болмаса, оқиғаны әңгімелеп беруі мүлдем басқа. Нұрпейіс Байғаниннің «Төреханында» реалистік сарындар мол да, тілі көркем, сюжет желісі өте қызықты.

6. «МАНАШЫҰЛЫ ТҰЯҚБАЙ» — 1942 жылы Мұрын жыраудан жазылып алынды.

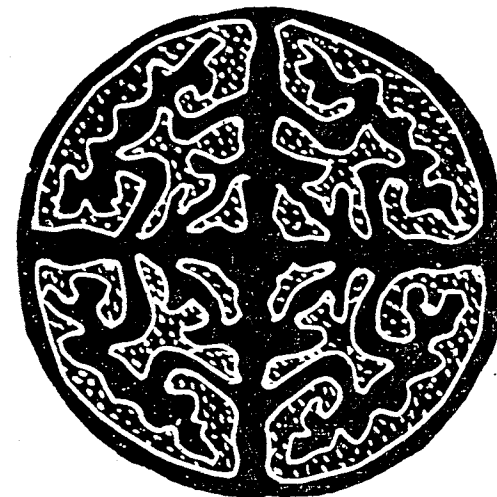
Бұрын жарыққа шықпаған, қолжазбасы Қазақ Ғылым академиясының кітапхана қорында сақтаулы, фонды Л 79 д, 830.

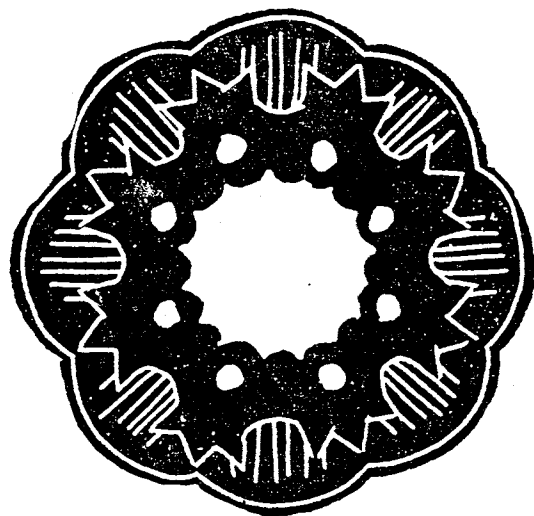
7. «АҚЖОНАСҰЛЫ ЕР КЕНЕС» Мұрын жыраудан 1942 жылы жазылып алынды. Қолжазбасы Қазақ ССР Ғылым академиясының кітапхана қорында сақтаулы, фонды № 79 д, 830. Баспаға бірінші рет жарияланып отыр.

«Ақжонасұлы Ер Кенес», «Манашыұлы Тұяқбай» жырларының біз-

ге тек Мұрын жырлаған нұсқалары мәлім. Гурьев облысындағы кәриялар бұл жырларды ерте кезде Қашаған, Нұрым жырлаған еді — деседі. Бірақ ол аталған жыраулардан жазылып алынған ештеңе жоқ.

Мұрын жырау өзінің өмірбаянында Қашаған мен Нұрымнан үйренгенін үнемі айта отыратын еді. Соған қарағанда Мұрыннан жазылып алынған жырлар мен өткендегі жыраулардың айтатын жырларының негізі бір болу керек.

Мазмұны

Кіріспе	5
Ер Қосай	15
Қарабек батыр	77
Доган батыр	145
Арқалық батыр	213
Төрехан батыр	283
Ақжонасұлы Ер Кеңес	343
Манашыұлы Тұяқбай	377
Түсініктер	401

БАТЫРЛАР ЖЫРЫ. Т... Алматы, Қазмем-
көркемәдеббас, 1961.
(Қаз. ССР Ғылым Акад. М. О. Әуезов
атындағы әдебиет және өнер ин-ты).

Т. 2. Құрастырғандар: филология ғылымы-
ның кандидаттары М. Г. Ғұмарова, О. А. Нұр-
мағамбегова, Б. Уахатов. 408-бет.

КАЗАХСКИЙ ЭПОС

Том второй

(На казахском языке)
Издание Казгослитиздата — 1961

Редактор *А. Шалабаева.*
Худож. редактор *Н. Гаев.*
Техн. редактор *П. Вальчук.*
Корректор *И. Измаилова.*

Сдано в набор 16/X-61 г. Издат № 339.
Подписано к печати 28/XII-61 г. УТ06880.
Бумага 84×108¹/₁₆ = 25,5 п. л. — 42,84 усл. п.
(Уч.-изд. 21,68 л.+10 вклеек). Тираж 78000
экз. Цена 2 руб. 40 коп.

Алма-Ата. Полиграфкомбинат Главиздата
Министерства культуры КазССР. Зак. 1925